

3. Kondratev M.Yu. Podrostok v zamknutom krugе obscheniya / M.Yu. Kondratev. – M.: «Rud», 2007. – 339 s.
4. Korolenko C.P., Psihoanaliz i psihiatriya: Monografiya / C.P. Korolenko, N.V. Dmitrieva. – Novosibirsk: «Olsib», 2003. – S.67-206 .
5. Mak - Vilyams N., Psihoanaliticheskaya diagnostika / N.Mak-Vilyams. – M.: «Klass», 2008. – 480 s.
6. Novoselcev V.I. Kompyuternye igry: detskaya zabava ili pedagogicheskaya problema? / V.I. Novoselcev // Direktor shkoly. – 2003. – № 9. – S. 13-18.

Panchenko O.A., Simonenko H.B., Zarubayko A.V., Tsapro N.P.. The influence of information environment on children's psychic and somatic conditions.

Child's psychological wellbeing problem as a result of information influence is pretty challenging nowadays. Informational overloads influence directly on children's state of health and psychic conditions. Information excessiveness or deficiency is very important factor for both children's socialization processes and their mental development.

Day-to-day routine exposes a child to mass media influence that could be presented as a complex of positive and negative impact factors. Negative factors (as unreliable and exaggerated information, disinformation) could promote some somatic and psychological pathologies development. Consequently, we can consider the problem of information security not only from social and educational point of view but from medical and psychological point of view.

Impetuous way of life changing, huge influence of information on a child, low information culture level create new thread to child's mental health, so called computer dependency. Negative intrafamilial environment and some kinds of child's psychological problems (as anxiety, low self-assessment level, aggressiveness and so on) promote addictive behavior development. Therefore auspicious intrafamilial environment can be considered as determinant factor for child's personal development and somatic pathology preventative measures.

Early psychological problem diagnostics and complex approach for correctional measures, both for a child and his family, make it possible to prevent a great number of children's psychic and somatic complications.

Key words: information, computer, child, dependency, rehabilitation, diagnostic value, psychological wellbeing.

УДК 159.9

Поклад І. М.

**ТВОРЧИЙ ДОРОБОК НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ
Г.С. КОСТЮКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

Обращение к истории всегда актуально,
ибо оно вскрывает не только великое историческое прошлое нашей науки,
но и возвращает нас к новой жизни идей,
которые по-настоящему могут быть поняты и творчески развиты лишь сейчас.

Б.Г. Ананьев

Поклад І.М. Творчий доробок наукової спадщини Г.С.Костюка в контексті сучасної психології. В статті досліджується життя та творчий шлях видатного вітчизняного психолога ХХ століття Григорія Силевича Костюка. Зроблена спроба висвітлити внесок Г.С. Костюка в розвиток психологічної науки. Аналізуються його основні ідеї та їх значення для психології та педагогіки сьогодення.

Ключові слова: історико-психологічний аналіз, творча особистість, активність, розвиток, мислення, здібності, наукова школа.

Поклад И.М. Творческие наработки научного наследия Г.С.Костюка в контексте современной психологии. В статье исследуется жизнь и творческий путь выдающегося отечественного психолога XX века Григория Силовича Костюка. Сделана попытка показать вклад Г.С. Костюка в развитие психологической науки. Анализируются его основные идеи и их значение для психологии и педагогики современности.

Ключевые слова: историко-психологический анализ, творческая личность, активность, развитие, мышление, способности, научная школа.

Актуальність та постановка загальної проблеми. Сьогодні з впевненістю можна зазначити, що становлення психологічної науки в Україні нерозривно пов'язане з іменем Григорія Силовича Костюка, який був не лише видатним українським вченим, доктором психологічних наук, професором, дійсним членом АПН СРСР, «учителем кількох поколінь працівників психолого-педагогічної науки та вчителів України», але і талановитим керівником-організатором. З його іменем пов'язане відкриття у 1945р. у Києві Науково-дослідного інституту психології Міністерства освіти України, незмінним директором якого Г.С.Костюк був майже 27 років. Він – автор більш як 300 наукових праць, присвячених найбільш актуальним питанням загальної, вікової та педагогічної психології. За редакцією вченого в 1939 році вперше в Україні був виданий підручник з психології для вузів, з 20 розділів якого 16 написав він сам. Цей підручник вважався одним із кращих у колишньому Радянському Союзі. Він перевидавався у 1941, 1955, 1961, 1968 роках і кожного разу у поновленому, доопрацьованому вигляді. Його незмінним автором і редактором був Г.С.Костюк. У 1976 році за редакцією Г.С.Костюка опубліковано посібник з вікової психології, високий науковий рівень якого був належно оцінений фахівцями і педагогічною громадськістю. Отже, започаткована ним психологічна школа користується заслуженим авторитетом як серед вітчизняних науковців так і серед західних фахівців, а його основні праці ввійшли в золотий фонд психологічної науки [17].

Відомий у вітчизняній та світовій психології своїми дослідженнями теоретико-методологічних основ психології, Г.С.Костюк зробив значний внесок у розробку таких актуальних проблем психології, як психічний розвиток людини, психологічних проблем мислення та розумових здібностей, розробку принципу розвитку у психології, досліджені проблем детермінації активності суб'єкта та його психічного розвитку, теорії і практики педагогічного керівництва розвитком особистості, у розв'язання проблем онтогенезу людської психіки, роль спадковості, середовища і виховання у психічному розвитку дитини, а також у розв'язання більш часткових питань, що стосуються взаємозв'язку сприймання і мислення, сутності процесу розуміння, формування у дітей поняття про число, природи і розвитку здібностей, шляхів забезпечення розвиваючого і виховуючого навчання, психології програмованого навчання, формування особистості та чимало інших. Багато уваги вчений приділив аналізу історії розвитку психології, зокрема, вікової та педагогічної [3].

Значення та внесок Г.С. Костюка до психологічної науки та практики вже давно отримали у світі належну високу оцінку. Але українська психологічна школа повинна бути вдячна йому ще й за те, використовує вже відомі в усьому світі ім'я вченого, його авторитет, продовжує розвивати ідеї, які він висунув, які актуальні і сьогодні. Здобутками праці цієї визначної постаті у психології користувалася, користується і буде користуватися ще довго людська спільність у вихованні, розвитку та навчанні зростаючої особистості.

Мета дослідження: висвітлення внеску Г.С. Костюка в розвиток психологічної науки.

Завданням статті є історико-психологічний аналіз становлення основних базових ідей положень і концепцій Г.С. Костюка та їх значення для психології та педагогіки сьогодні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Праці Г.С.Костюка відіграли помітну роль у виробленні наукових позицій вітчизняної психологічної науки з цілого ряду кардинальних проблем, насамперед тих, які стосуються природи психіки, закономірностей психічного розвитку, шляхів керівництва становленням особистості тощо. Чільне місце у науковій спадщині вченого посідають дослідження закономірностей психічного розвитку.

До числа особливо значимих методологічних проблем психології сьогодні можна віднести проблему детермінації активності суб'єкта та його психічного розвитку. Дослідники зазначають [3, 15], що без детального вивчення цієї проблеми неможливо саме на науковій основі виконувати керівництво будь-якою діяльністю, в тому числі і учбово-виховною, допомагати всебічному розвитку особистості.

До розробки вказаної проблеми, наряду з іншими вченими, суттєвий внесок був зроблений Григорієм Силовичем Костюком. З усією відповідальністю можна зазначити, що його творчий доробок не втратив своєї актуальності й сьогодні, у ньому було реалізовано та здійснено подальший розвиток ряду суттєвих установок, характерних для вітчизняної психології в цілому.

Перш за все, треба зазначити, що до вирішення психологічних проблем Г.С. Костюк підходив з урахуванням багатогранності, різносторонності, протилежності психологічних явищ що вивчаються, тобто, за його словами, «з їхньої складної діалектики». Вчений відстоював думку про те, що «тільки цілісне розуміння особистості в єдності її різноманітних сторін... методологічно озброює представників різних наук у комплексному дослідженні невіршених ще проблем її природи та сутні» [5, С.110].

Стрижневим напрямом методологічних, теоретичних і експериментальних здобутків Г.С. Костюка було висвітлення проблеми психічного розвитку людини. Саме в цій проблемі закладено основи гуманістичного підходу, який Г.С. Костюк започаткував у вітчизняній психології ще за довго до його появи як офіційно оформленого напрямку в зарубіжній психології. Ретроспективний аналіз фундаментальних наукових ідей вченого свідчить не лише про їх унікальність, як таких, що не мають аналогу в

світовій психологічній практиці, але й про принципову їх новизну в психологічному соціумі.

Заслуга Г.С. Костюка як вченого полягає передусім в тому, що він вперше не лише в українській, а й у світовій психології, долаючи механічне розуміння детермінації психічних явищ та ідеалістичне тлумачення спонтанності, створив теорію розвитку особистості, її саморуху, в якій заклав підґрунтя детермінації особистісного розвитку або, за його висловом, розвитку дитячої особистості. Розробку цієї теорії, яку Г.С. Костюк представив психологічній науковій громадськості понад півстоліття тому, він не полишав протягом усього свого творчого життя.

Високий теоретичний рівень аналізу проблем психології, які розглядав у своїх працях вчений [7, 9], був завжди направлений на рішення актуальних прикладних задач, тобто на реальну допомогу практичним працівникам (вчителям, методистам, вихователям тощо). В діяльності, яка має практичну направленість, Г.С. Костюк вбачав не тільки сферу застосування психологічних знань, але й найважливіше джерело її збагачення. Як один з принципів психології яких дотримувався вчений був тезис: «вивчати особистість перетворюючи її» [5, 116]. Привертаючи увагу до різноманітних, навіть протилежних, сторін досліджуваних явищ, він не обмежувався констатацією їх наявності, їх рядоположенням, а постійно намагався характеризувати їх у взаємозв'язку та взаємодії. Таким чином, у діяльності Г. Костюк виділяв різновиди задач, що визначаються типом психічного процесу (сприймання, пам'ять, уява, мислення), який відіграє провідну роль у їх розв'язанні. При цьому наголошувалось на необхідності забезпечення центрального місця мисленневих задач у структурі процесу учіння. На цих засадах Г. Костюк і його учні обґрунтували і застосували у конкретних дослідженнях і розробках задачний підхід до дослідження й побудови діяльності [3].

Наведені вище вихідні установки Г.С. Костюка особливо чітко проявились у розробці ним проблеми детермінації активності суб'єкта та його психічного розвитку [7, 9]. Таким чином, з впевненістю можна констатувати, що *поняттю активності* вчений приділяв особливо важливе значення та розглядав його дуже широко. Активність він вважав невід'ємною якістю особистості. Навіть при характеристиці процесу розуміння як специфічного мислиневого акту Г.С. Костюк бачив «різноманітні та своєрідні прояви активності особистості, яка націлена на оволодіння оточуючого середовища. У них завжди і якійсь мірі проявляється особистість в цілому» [12, С. 42].

Сутність активності як психологічного явища розглядалась вченим у взаємозв'язку з розглядом змісту поняття психологічної діяльності суб'єкта. Психологічне, підкреслював дослідник, треба розглядати «не тільки як образ у його відношенні до об'єкту, але і як процес становлення цього образу, як діяльність живої істоти в єдності її зовнішніх та внутрішніх проявів. Діяльність – основний спосіб існування психічного, в ній воно виникає, формується та саме воно є специфічною діяльністю людини» [6, С. 532].

Ще в більшій мірі конкретизує характеристику активності суб'єкта уявлення Г.С. Костюка про структуру діяльності: по-перше, як про єдність її змістовної, операційної та мотиваційної характеристик і, по-друге, як про систему процесів вирішення різноманітних задач. Ці сторони діяльності «взаємопов'язані, одна залежить від іншої, але кожна з них вимагає до себе спеціальної уваги» так саме і у педагогічному керівництві діяльністю [10, С. 17].

Розглядаючи процес навчання, вчений писав: «Генеральним шляхом удосконалення навчання школярів вважають її активізацію. Але пасивного навчання не буває. Навчатися – значить проявляти активність, яка спрямована на засвоєння певних знань, напрацювання умінь, навичок» [8, С. 25-26]. Також він звертав увагу на необхідність диференційованої характеристики різних видів активності, наприклад, мнемічної, мислиневої, перцептивної, імажинативної та ін.

Як відомо з історії психологічної науки, співвідношення між змістовною та операційною сторонами діяльності, а конкретніше – між знаннями і способами дії, які формуються у процесі навчання, по-різному трактувалися представниками різних напрямків психологічних шкіл. Г.С. Костюк, досліджуючи ці проблемні для науки питання, акцентував свою увагу на нерозривному зв'язку цих сторін та на їх відносній самостійності. Так, він погоджувався з Н.О. Менчинською у тому, що навчання повинно не тільки розкривати перед учнями зміст поняття, але і досягати оволодіння способами оперування ними. Але попри це вчений наголошував: «Чи можливо взагалі розкрити учням зміст поняття, не навчив їх в якійсь мірі способам оперування цими поняттями?... Краще було би говорити... про змістовну та операційну сторони навчання як єдиного процесу» [16, С. 176].

До з'ясування взаємодії об'єктивних та суб'єктивних факторів у детермінації активності особистості, розкриттю психічної діяльності як «живої єдності об'єктивного і суб'єктивного» [12, С. 25] Г.С. Костюк прагнув протягом усього свого життя. При цьому він керувався тим положенням, що «своєрідність психічного краще всього можна зрозуміти, якщо підходити до нього генетично, якщо придивитися до того, як в ході розвитку відображаючої роботи мозку змінюються реальні взаємовідношення живої істоти з зовнішнім світом, виникають нові їх системи» [6, С. 532]. У працях Г.С. Костюка спостерігається взаємозв'язок таких процесів, як дозрівання нервової системи, засвоєння знань, вмінь та навичок, та саме психічний розвиток. Перші два процеси, які, треба зазначити, не є незалежними один від іншого, а навпаки, суттєво впливають один на одного, виступають у якості передумови третього – розвитку, але не один з них не може ототожнюватись з ним. До того ж співвідношення між зазначеними процесами не залишається незмінним, воно саме залежить від їх розгортання. Отже, «чим складніша форма розвитку, тим менший специфічний вплив дозрівання на її виникнення» [13, 141].

Психічний розвиток, особливо наголошував Г.С. Костюк, не зводиться «до простого нагромадження учбових завдань», а «характеризується якісними

змінами особистості дитини в цілому, що знаменують собою її прогресуючий рух від нижчих до вищих рівнів, структур психічної діяльності» [14, С. 37]; щодо кількісних змін психіки, то вони «підготовляють прогресивні якісні її зміни, але самі їх не забезпечують» [13, С. 140]. Щоб робити обґрунтовані висновки про наявність чи відсутність якісних прогресивних змін у психіці людини, зазначав вчений, треба виходити з певного теоретичного уявлення про загальну структуру психіки як цілого (або тієї її підсистеми, що є безпосереднім об'єктом дослідження), керуючись при цьому обов'язково принципом єдності психіки й діяльності.

Показниками вдосконалення структури психіки можуть виступати, з одного боку, її диференціація, яка «приводить до виникнення нових дій (перцептивних, мнемічних, репродуктивних, мислиневих та ін.), до примноження психічних процесів і властивостей, ускладнення, збагачення і вдосконалення психічної діяльності в різних її сферах» [13, С. 141], з другого – інтеграція, яка приводить до упорядкування, субординації та ієрархії результатів цієї діяльності.

Обидва названі процеси, тобто диференціація та інтеграція, яскраво виявляються у виникненні так званих психічних новоутворень. Останні є такими компонентами психіки, які істотно впливають на її структуру та функціонування, підносячи їх на новий рівень і відкриваючи нові можливості для подальшого розвитку. Єдність диференційного та інтеграційного аспектів психічного розвитку проявляється у зміцненні зв'язків між різними сторонами досвіду дитини, більш лабільному його використанні.

Г.С.Костюк також зазначав, що аналізувати напрями вдосконалення психологічних структур як показника психічного розвитку доцільно за параметрами їх складності. Диференціація психіки в процесі розвитку виявляється у збагаченні її новими компонентами. Ті, що були сформовані раніше, як правило, не зникають, а лише змінюються, увійшовши в нову структуру. Отже, відбувається ускладнення психіки. Але диференціація однозначно не визначає психічного розвитку. Дія інтегративних тенденцій не менш вагома. Як наголошував Г.С. Костюк, «ускладненні форм психічної діяльності включає і процеси спрощення, згортання, стерео типізації. Згорнуті, стерео типізовані способи внутрішніх і зовнішніх дій входять як компоненти у нові структури, будучи однією з умов їх економічного функціонування» [13, С. 141-142].

Розглядаючи психічний розвиток залежно від умов, які його визначають, а саме: від складності діяльності, яку виконує суб'єкт, а також від характеру тих змін, що відбуваються в його психічному досвіді, треба чітко визначати і ті впливи, які є вирішальними при формуванні психічних новоутворень. Цій проблемі приділяв достатньо уваги у своїх працях і Г.С. Костюк. Так він писав: «Середина та виховання є необхідними умовами розвитку дитини. Джерелом його розвитку, як усякої іншої живої істоти, є наявне йому внутрішнє протиріччя» [11, С. 71]. Останнє обумовлене відношенням індивіда до оточуючого середовища, порушенням взаємодії між ним та соціальною середою. «Но

внешние противоречия, приобретающие даже конфликтный характер (например, конфликты между ребенком и родителями), сами еще не становятся двигателем развития. Только интегрируясь, вызывая в самом индивиде противоположные тенденции, вступающие между собой в борьбу, они становятся источником его активности, направленной на разрешение внутреннего противоречия путем выработки новых способов поведения. Противоречия разрешаются посредством деятельности, приводящей к образованию новых свойств и качеств личности. Одни противоречия, преодолеваясь, сменяются другими. Если они не находят своего разрешения, возникают задержки развития, «кризисные» явления...» [13, С. 144].

«Онтогенетичний розвиток людини – цілісний процес, що виявляється у різних формах (морфологічній, фізіологічній, психічній, соціальній)... Різні форми онтогенезу не рядоположні, вони не просто «паралельні» одне одному, а генетично й функціонально взаємопов'язані» [9, С. 108-109].

За Г.С. Костюком, особистість розвивається у зв'язку з внутрішніми суперечностями, що виникають у її житті і утворюють рушійні сили її розвитку [9, С. 123]. Останні характеризуються боротьбою безлічі протилежно спрямованих тенденцій, які самі розвиваються в ході онтогенезу особистості. Узагальнюючи їх, можна стверджувати, що важливою детермінантою розвитку особистості якраз і виступає єдність і суперечливість соціальних та індивідуальних тенденцій, соціальності та індивідуальності в особі.

За даними Г.С. Костюка, онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю, а онтогенез особистості – соціальною спадковістю. Ці дві детермінанти тісно пов'язані в процесі розвитку людини. Біологічна спадковість має своїм джерелом генетичний апарат людини, геном, що сформувався в процесі біологічної еволюції і визначає розвиток її організму. Соціальна спадковість представлена сукупністю культурних досягнень людства, накопичених у процесі його історичного і суспільного розвитку.

Педагогічний вплив, як відмічав вчений, повинен сприяти, з однієї сторони, вирішенню особистістю її внутрішніх протиріч в потрібному для суспільства напрямку, а з іншої – виникненню у її житті нових внутрішніх протиріч, без яких неможливий подальший її розвиток. «Воспитание ставит перед личностью новые цели и задачи, которые осознаются и принимаются ею, становятся целями и задачами ее собственной деятельности». Розбіжності між ними та наявними у особистості засобами їх досягнення «спонукають її до саморуху» [13, С. 147]. Тобто, у процесі виховання та навчання суспільство ставить, а дитина приймає все нові і нові вимоги, цілі, завдання, що сприяє виникненню та переборенню нових внутрішніх суперечностей, які забезпечують розвиток особистості. Дорослі мають розуміти діалектичний характер розвитку особистості дитини, допомагати їй усвідомлювати суперечності, знаходити адекватні способи їх подолання, тобто забезпечувати умови для здійснення «саморуху» особистості у своєму становленні.

Спираючись на праці Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна та інших вчених Г.С. Костюк піддавав критичному аналізу дані світової науки про

співвідношення різних зовнішніх та внутрішніх факторів психічного розвитку, в тому числі й педагогічних впливів. Так він зазначав, що «диалектика зовнішнього і внутрішнього, характерна для всіх процесів розвитку, знаходить ярке проявлення і в розвитку особистості. Вивчення його необхідно подолати механічне розуміння детермінації і ідеалістичну трактовку спонтанності» [13, С. 135].

Враховуючи все вищезазначене, можна вважати, що ігнорування вихователями-вчителями і самою юною особистістю своєї індивідуальності в процесі соціалізації може, наприклад, призвести до таких гострих форм суперечностей, як неконгруентність між наявним у неї типом темпераменту і обраною професійною діяльністю, внаслідок чого можуть виникнути розлади у здоров'ї. Таким чином, гострі і тому патогенні суперечності особистості відокремлює від «нормальних», розвиваючих суперечностей, як рушійних сил розвитку особистості, тонка межа, яку можна легко перейти в процесі неадекватного виховання і навчання дитини.

Отже, рушійні сили психічного розвитку Г.С.Костюк вбачав у властивих суб'єктові внутрішніх суперечностях. До них належать розбіжності між новими потребами і прагненнями суб'єкта та наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, якого досяг суб'єкт і функціями, які йому доводиться виконувати; між тенденціями до інертності, сталості, з одного боку, і до рухливості, змін – з іншого. Педагогічні впливи мають сприяти розв'язанню у потрібному для суспільства напрямку внутрішніх суперечностей суб'єкта і водночас виникненню нових, оскільки без них неможливий подальший розвиток.

Окреслені вище підходи характеризують розвиток особистості як з боку зовнішніх соціальних чинників, так і внутрішніх індивідуальних передумов, до яких відноситься і сама особистість, котра як суб'єкт з часом все більше визначає шлях свого становлення. Цей аспект психічного розвитку особистості найбільш чітко виступає саме у «принципі розвитку у психології», розробленому Г.С. Костюком.

Як наголошував вчений, соціальні фактори діють на психічний розвиток особистості через власну діяльність дитини, завдяки чому нею засвоюється соціальний досвід, відбувається «вростання у життя суспільства», забезпечується перехід зовнішніх, інтеріндивідуальних, відносин у внутрішні, інтеріндивідуальні, властивості особистості. Але цей процес залежить і від суб'єктивних умов – від ставлення особистості до цієї діяльності, її внутрішньої позиції, сенсу для неї цієї діяльності тощо. Через це однакові зовнішні обставини можуть по-різному впливати на розвиток особистості.

Г.С.Костюк настійно підкреслював, що розвиток неможливий без навчання, а досягнення, з якими діти приходять до кожного нового етапу їх розвитку, визначаються не просто віком, а насамперед тим, чому і як вони навчаються у кожному віці. Водночас розвиток не зводиться до нагромадження навчальних надбань, до засвоєння людського досвіду. Він включає подальшу

переробку засвоєного, його систематизацію, що призводить до змін особистості, виникнення нових її розумових, моральних та інших якостей.

За Г.С.Костюком, вплив навчання на розвиток залежить від вікових та індивідуальних особливостей дітей, які обумовлюються не тільки попереднім навчанням, а й рівнем зрілості організму, індивідуальними особливостями нервової системи. Він вважав, що навчання по-різному впливає на розвиток залежно від його змісту й методів, від того, як воно приводить у дію сили учнів. Навчання може мало сприяти розвитку, а часом і гальмувати його. Так, догматичне навчання, що зводиться до «зубріння» готових істин, не тільки не просуває дітей уперед у їх розумовому розвитку, а навпаки – затримує його. Лише те навчання, яке активізує і формує розумову діяльність учнів, активно сприяє їх розвитку, прискорює його, розширює їх пізнавальні можливості.

Проте, на думку вченого, «провідна роль навчання у розумовому розвитку учнів здійснюється не сама по собі, а за певних умов... які створюються побудовою самого змісту навчання, організацією навчального процесу, активними його методами, за яких ученя виступає не тільки як об'єкт, але й як суб'єкт навчання... Сказане стосується і виховання» [7, С. 60]. Отже, психічний розвиток особистості охоплює весь життєвий шлях людини, він здійснюється в ході безперервного навчання і виховання на власному досвіді і досвіді інших, але провідну роль відіграє при цьому особиста діяльність, що спрямована на створення матеріальних і духовних цінностей. У процесі такої діяльності здійснюється не тільки відтворення, повторення видових особистісних властивостей людини, а і їх подальший розвиток в особистості.

Г.С. Костюк зазначав, що психічний розвиток особистості хоч і керується зовні, спрямовується суспільством, але здійснюється як процес, що саморозвивається у ході внутрішнього необхідного руху, «саморуху», проходячи шлях від нижчих до вищих рівнів розвитку. Він підкреслював, що, розглядаючи діалектику зовнішнього і внутрішнього в ході розвитку особистості, необхідно при цьому долати механічне розуміння детермінізму та спонтанності. Ключовим у його поглядах на цей процес є твердження, що «джерелом саморуху особистості стають внутрішні суперечності, які виникають у її житті» [9, С. 115].

Отже, можна зробити наступний висновок: одним з центральних у принципі розвитку, за Г.С. Костюком, є діалектичне в своїй суті положення про рушійні сили, згідно з яким «особистість розвивається у зв'язку з внутрішніми суперечностями», що зумовлюються її ставленням до навколишнього середовища, її успіхами та невдачами, порушенням рівноваги між особистістю та суспільством тощо [9, С. 123]. Суперечності як рушійні сили розвитку особистості стосуються як окремих її сторін, так і всього психічного життя в цілому.

Як наголошував вчений, в історії індивідуального розвитку особистості одні тенденції відживають, інші з'являються, зміцнюються. Цей рух відбувається у діалектичному взаємозв'язку старого і нового, прогресу і

регресу. При цьому нове народжується у старому, зберігаючи у собі багато чого із старого, і водночас містить у собі нові риси і можливості [9, С. 126].

У конкретних умовах навчання і виховання суперечності як рушійні сили розвитку особистості постають у формі нових цілей і задач, що ставляться ззовні перед учнями, але приймаються, усвідомлюються ними і стають внутрішніми суперечностями, цілями їхньої власної діяльності. Ефективне керівництво розвитком особистості, як зазначав Г.С. Костюк, потребує знання викладачами цих складних засад його діалектики, без чого неможливо розв'язати внутрішні суперечності у потрібному для суспільства напрямі.

Принцип розвитку передбачає, що особистість формується як цілісне структурне утворення, в якому окремі психічні функції і властивості взаємопов'язані, залежать одна від одної. Особистість неможливо зрозуміти як ціле, не виділяючи в ході аналізу її окремих сторін, функцій і водночас – поза зв'язком їх з цілим і між собою в процесі синтезу, тобто в єдності аналізу та синтезу. Все це свідчить, на думку вченого, про те, що «особистість дитини розвивається як система систем, структура структур» [9, С. 154]. Водночас цілісність особистості виявляється і у часовому вимірі. Так, «попередні її ступені внутрішньо пов'язані з наступними. Кожний ступінь – це стан її процесів і властивостей, певна її структура, а розвиток – перехід з одного стану в інший... Це перетворення станів живої системи, в якій те, що було, не зникає безслідно, а зберігається якоюсь мірою і продовжує діяти у теперішньому часі... Те, що було досягнуто раніше, не просто входить до складу новостворюваної структури, але і зазнає в ній тих чи інших змін. При цьому одні досягнення... діють упродовж усього онтогенезу, а інші... відживають» [9, С. 121-122].

Уже згадувалось про роль середовища, в якому розвивається індивід. Але саме поняття середовища не є безвідносним щодо рівня розвитку індивіда. «Середовище впливає на розвиток індивіда через його діяльність. Із зміною індивіда змінюються й конкретні умови його життя... Середовище його не тільки територіально розширюється, але й збагачується за своїм змістом» [15, С. 168]». Тезу про істотну залежність розвитку особистості від соціального середовища Г.С. Костюк уточнив, зазначивши, що розвиток особистості «визначається змістом і характером її діяльності в цьому середовищі». Відповідно до цього навчання та виховання детермінують психічний розвиток індивіда саме тією мірою, якою забезпечують відповідну побудову його діяльності, її мотивацію, зміст та операційний склад. «Специфіка педагогічних задач, – писав Г.С. Костюк, – полягає у тому, що вони можуть бути розв'язані й розв'язуються тільки через керовану вчителями активність учнів, їхню діяльність» [8, С. 19]». Зокрема, «ефективність учня значною мірою підвищується, коли вчитель не тільки викладає готові істини, а й керує процесом самостійного їх відкриття й оволодіння учнями, формує в них потрібні для цього розумові дії й операції, вміння розв'язувати різні види учбових задач, самостійно поповнювати свої знання, користуватися ними в подальшій учбовій і практичній діяльності» [8, С. 20]». Щодо виховання, то

справжнє його мистецтво виявляється, як вважав Г.С. Костюк, «там, де воно спирається на прояви «саморуху», ініціативи, самостійності, творчої активності в житті особистості, що розвивається, викликає їх і спрямовує відповідно до цілей суспільства, яке готує собі зміну» [13, С. 136]».

Таким чином, можна визнати той факт, що проблеми, які досліджував Г.С. Костюк, не втратили актуальності до нині [2], а його наукова спадщина, максимально наближена до розуміння вітчизняних соціально-психологічних особливостей становлення особистості й проблем її освіти, стала наслідком як його непересічних здібностей, так і життєвого досвіду.

У працях Г.С.Костюка чільне місце посідає проблема здібностей, які він розумів, як «істотні властивості людської особистості, що виявляються у її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх» [4]. Вчений наголошував про необхідність розрізнення здібностей і фактичного рівня набутих дитиною знань, умінь та навичок, хоча між ними, безумовно, існує взаємний зв'язок. Здібності до навчання – це потенції особистості, які залежать від знань, умінь та навичок і водночас їх зумовлюють. Він послідовно виступав проти ототожнення здібностей із задатками, які називав «природними можливостями розвитку здібностей» (там же). Задатки, за Г.С.Костюком, це не готові здібності, а тільки потенції їх розвитку. Вони створюють більш чи менш сприятливі внутрішні умови для розвитку здібностей людини до певних галузей діяльності. Здібності – це реалізовані у тому чи іншому напрямі і в тій чи іншій мірі задатки людини. У ході індивідуального розвитку людини її задатки стають конкретними здібностями до тих чи інших видів діяльності [4].

Г.С.Костюк підкреслював неправильність спроби поділу людей на «здібних» і «нездібних» та намагання деякої частини вчених розглядати здібності як властивість, ніби притаманну лише певній, «вибраній частині людей. На його думку, «цілковита нездібність характерна тільки для окремих аномальних індивідів з найглибшим недорозвиненням центральної нервової системи, яке дуже рідко трапляється» [9, С. 312]. Водночас він багато уваги приділив аналізу індивідуальних відмінностей у здібностях, які є результатом їх розвитку, котрий, у свою чергу, залежні, від суспільних умов життя людини. При однаковому рівні загальних розумових здібностей останні завжди зберігають індивідуальну своєрідність.

Згідно з Г.С.Костюком, індивідуальні відмінності у здібностях у дітей проявляються на кожному етапі по-різному відповідно до вікових особливостей їх психічного розвитку. Так, у ранньому і дошкільному віці вони проявляються у тому, як швидко різні діти оволодівають першими предметними діями, мовою, лічбою, як у них формуються перші уявлення і поняття і відбувається перехід від процесуальної гри, що виявляється у маніпулюванні іграшками, до змістовної, сюжетної ігрової діяльності. Діти, які швидше розвиваються психічно, раніше включаються у діяльність, у якій виявляється їх прагнення раніше життям дорослих, а тому їх ігри змістовніші, триваліші, в них більше ініціативи, ніж у дітей з уповільненим розвитком [2]. У шкільному віці, де провідною діяльністю стає систематичне шкільне навчання, якому

підпорядковане і виконання дітьми трудових завдань, індивідуальні особливості їх здібностей проявляються передусім у навчанні. Чим старший вік, тим частіше починають виявлятися і здібності до творчої діяльності. Відмінності у здібностях учнів навчатися виступають у темпах, способах і якості засвоєння навчального матеріалу.

Г.С.Костюк наголошував, що навчання не повинне нівелювати індивідуальні відмінності у здібностях. Завдання полягає в тому, щоб ширше і повніше розвивати розумові сили, здібності кожного школяра відповідно до його можливостей. Процес навчання, як стверджував він, потрібно будувати так, щоб усі учні незалежно від їх індивідуальних особливостей, успішно оволодівали обов'язковим програмним матеріалом, але щоб водночас могла розкритися індивідуальна своєрідність кожної дитини, найповніше реалізувалися її здібності.

Г.С.Костюк залишив багату творчу наукову спадщину. Але чи не найціннішим науковим доробком видатного вченого є його наукова школа, учні якої і сьогодні продовжують розвивати положення, думки та ідеї свого вчителя як у стінах заснованого ним інституту, так і в усій країні.

Висновок. В своїх працях вчений теоретично обґрунтував положення про те, що в онтогенезі підростаюча особистість поступово перетворюється в суб'єкта власної життєдіяльності і саморозвитку. Він доводив, що свідомість дитини, яка розвивається, стає внутрішньою умовою виникнення нових форм цілеспрямованої діяльності, з віком поступово зростає роль власної активності особистості у її розвитку. Г.С. Костюк зазначав, що пізнання процесу психічного розвитку і його закономірностей, можливе лише за умови розкриття внутрішньо притаманних йому суперечливих тенденцій. Тільки за цієї умови можливе розкриття внутрішніх джерел і рушійних сил психічного розвитку, внутрішньої логіки самоздійснення людини, як суб'єкта власного психічного життя.

Роль середовища в психічному розвитку дитини, її активність у своєму особистісному становленні, розвиток дитини як її саморух, керування психічним розвитком, співвідношення навчання та розвитку особистості – вже сам цей перелік засвідчує самобутність ідей Г.С. Костюка як вченого, який *створив українську психологічну школу.*

Продуктивність ідей Г.С. Костюка особливо виразно виступає в наш час, коли набагато зріс інтерес до пізнання внутрішніх детермінант суб'єктивної активності особистості, розвитку її здатності до успішної самореалізації та самоактуалізації. Як зазначає В.О. Татенко (2000), українська психологія сьогодні намагається продуктивно інтегрувати ідею «спонтанності» (Г.С. Костюк) та ідею «суб'єктності» (С.Л. Рубінштейн) в розробці ідей відповідально-зацікавленого, ціннісно-цільового, креативно-перетворюючого та розвиваючого відношення індивіда як суб'єкта до особистої психіки.

Отже, сьогодні з впевненістю можна говорити про становлення в Україні нового напрямку наукових розробок, в яких починається переборювання відмічена Г.С. Костюком обмеженість «безсуб'єктивної» психології, реально

усувається відношення до людини як «наслідку» впливу соціальних або біологічних факторів, всякого роду «метафізичних сил». Розвиток психіки людини діалектично пов'язується з його особистою активністю в ролі суб'єкта, який задає цьому процесу «спонтанний» характер.

Постійна увага до питань інтелекту, обдарованості та здібностей приділялась Г.С. Костюком у публікаціях 1946, 1947, 1959 років, а також у присвяченій цій проблемі книзі (1963 р.). Нарізною для усього періоду творчості вченого залишалась і проблема індивідуальних відмінностей. Цим питанням присвячена була остання публікація Г.С. Костюка (1983 р.).

Багато уваги вчений приділив аналізу історії розвитку психології, зокрема, вікової та педагогічної. Під його редакцією і активній авторській участі було видано чотири томи «Нарисів з історії вітчизняної психології». Важливе значення не лише для історії психології, але і для наукової методології мали його численні ґрунтовні роботи про психологічні ідеї та погляди Тараса Шевченка, Григорія Сковороди, І. Павлова, І.Сеченова, М. Горького та інших видатних особистостей.

Перспектива подальших пошуків у напрямку дослідження. Різноманітність та багатогранність творчого спадку Г.С. Костюка потребує подальшого детального вивчення з метою оптимізації досліджень з різноманітних питань психологічної науки, зокрема: як підґрунтя для виховання психічно здорової активної особистості, розвитку обдарованості та здібностей підростаючого покоління, пізнання внутрішніх детермінант суб'єктивної активності особистості, формування і розвію її здатності до успішної самореалізації та самоактуалізації.

Список використаних джерел

1. Балл Г. О. Григорій Силевич Костюк – видатний вчений, фундатор сучасної української психології / Г.С. Костюк – особистість, вчений, громадянин: До 110-ї річниці від дня народження / За ред. С.Д. Максименка; упоряд. В.В. Андрієвська. – К. Ніка-Центр, 2010. – С. 10–20.
2. Балл Г. А. Научная школа Г.С. Костюка: методологические уроки / Г. А. Балл // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 4. – С. 1–4.
3. Зелінська Я.Ц. Психологічні аспекти професійної орієнтації в науковій спадщині Г.С. Костюка / Зелінська Ярослава Цезарівна. //Автореф.на здобут. наук. ступ. канд..психол. наук за спец. 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – К., 1997. – 18 с.
4. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у дітей. – К.: Рад. Україна, 1963. – 82 с.
5. Костюк Г.С. Вводный доклад по проблеме личности в философском и психологическом аспектах. – В кн.: Личность. Материалы обсуждения проблем личности на симпозиуме, состоявшемся 10-12 марта 1970 г. в г. Москве. – М., 1971, С. 105-116.
6. Костюк Г.С. Выступление на Всесоюзном совещании по философским вопросам физиологии высшей нервной деятельности и психологии. – В кн.: Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии. – М., 1963, С. 531-535.
7. Костюк Г.С. Избранные психологические труды – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
8. Костюк Г.С. Навчання і психічний розвиток учнів. – У кн.: Психологічна наука, вчитель, учень. . – К., 1979, С. 19-32.

9. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколієнко; Уклад. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
10. Костюк Г.С. Обучение и умственное развитие учащихся. – Радянська школа, 1963, №2, С. 17-25.
11. Костюк Г.С. О взаимоотношении воспитания и развития ребенка. – Советская педагогика, 1956, № 12, С. 60-74.
12. Костюк Г.С. О психологии понимания. – Наукові записки НДІ психології УССР, Т.1. – Київ, 1950. С. 7-57.
13. Костюк Г.С. Принцип развития в психологии. – В кн.: Методологические и теоретические проблемы психологии. – М., 1969, С. 118-152.
14. Костюк Г.С. Проблема развития ребенка в советской психологии. – // Вопросы психологии, 1967, №6, С. 23-45.
15. Костюк Г.С. Развитие и воспитание. – В кн.: Общие основы педагогики. – М., 1967, С. 139-197.
16. Костюк Г.С., Балл Г.А. Содержательная книга по психологии мышления. – // Вопросы психологии, 1967, №3, С. 172-178.
17. Лысенко В.П. Развитие Г.С. Костюком основ педагогической психологии (на материале работ 20-40-х годов) / Лысенко Валентина Петровна // Автореф. на соиск. учен. степ. кандид. ксихол. наук по спец. 19.00.01 – общая психология, история психологии. – К., 1991. – 20 с.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Ball G. O. Grigorij Silovich Kostjuk – vidatnij vchenij, fundator suchasnoï ukraïns'koï psihologii / G.S. Kostjuk – osobistist', vchenij, gromadjanin: Do 110-ï richnici vid dnja narodzhennja / Za red. S.D. Maksimenka; uporjad. V.V. Andrievs'ka. – K. Nika-Centr, 2010. – S. 10–20.
2. Ball G. A. Nauchnaja shkola G.S. Kostjuka: metodologicheskie uroki / G. A. Ball // Praktichna psihologija ta social'na robota. – 2007. – № 4. – S. 1–4.
3. Zelins'ka Ja.C. Psihologichni aspekti profesijnoï orientacii v naukovij spadshhini G.S. Kostjuka / Zelins'ka Jaroslava Cezarivna. //Avtoref.na zdobut. nauk. stup. kand..psihol. nauk za spec. 19.00.01 – zagal'na psihologija, istorija psihologii. – K., 1997. – 18 s.
4. Kostjuk G.S. Zdibnosti ta ih rozvitok u ditej. – K.: Rad. Ukraïna, 1963. – 82 s.
5. Kostjuk G.S. Vvodnyj doklad po probleme lichnosti v filosofskom i psihologicheskom aspektah. – V kn.: Lichnost'. Materialy obsuzhdenija problem lichnosti na simpoziume, sostojavshemsja 10-12 marta 1970 g. v g. Moskve. – M., 1971, S. 105-116.
6. Kostjuk G.S. Vystuplenie na Vsesojuznom soveshhanii po filosofskim voprosam fiziologii vysshej nervnoj dejatel'nosti i psihologii. – V kn.: Filosofskie voprosy fiziologii vysshej nervnoj dejatel'nosti i psihologii. – M., 1963, S. 531-535.
7. Kostjuk G.S. Izbrannye psihologicheskie trudy – M.: Pedagogika, 1988. – 304 s.
8. Kostjuk G.S. Navchannja i psihichnij rozvitok uchniv. – U kn.: Psihologichna nauka, vchitel', uchen'. . – K., 1979, S. 19-32.
9. Kostjuk G.S. Navchal'no-vihovnij proces i psihichnij rozvitok osobistosti / Za red. L.M. Prokolienko; Uklad. V.V. Andrievs'ka, G.O. Ball, O.T. Gubko, O.V. Proskura. – K.: Rad. shk., 1989. – 608 s.
10. Kostjuk G.S. Obuchenie i umstvennoe razvitie uchashhihsja. – Radjans'ka shkola, 1963, №2, S. 17-25.
11. Kostjuk G.S. O vzaimootnoshenii vospitanija i razvitija rebenka. – Sovetskaja pedagogika, 1956, № 12, S. 60-74.
12. Kostjuk G.S. O psihologii ponimaniya. – Naukovi zapiski NDI psihologii USSR, T.1. – Kiïv, 1950. S. 7-57.
13. Kostjuk G.S. Princip razvitija v psihologii. – V kn.: Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii. – M., 1969, S. 118-152.

14. Kostjuk G.S. Problema razvitija rebenka v sovetsoj psihologii. – // Voprosy psihologii, 1967, №6, S. 23-45.
15. Kostjuk G.S. Razvitie i vospitanie. – V kn.: Obshhie osnovy pedagogiki. – M., 1967, S. 139-197.
16. Kostjuk G.S., Ball G.A. Soderzhatel'naja kniga po psihologii myshlenija. – // Voprosy psihologii, 1967, №3, S. 172-178.
17. Lysenko V.P. Razvitie G.S. Kostjukom osnov pedagogicheskoj psihologii (na materiale rabot 20-40-h godov) / Lysenko Valentina Petrovna // Avtoref. na soisk. uchen. step. kandid. ksilol. nauk po spec. 19.00.01 – obshhaja psihologija, istorija psihologii. – K., 1991. – 20 s.

Poklad I.M. Creative works of scientific legacy G. Kostyuka are in context of modern psychology

In the paper investigated the life and career prominent psychologist of twentieth-century - G.S. Kostiuk. An attempt to show G.S. Kostiuk's contribution to the development of psychological science is don't in the article. In article sights available his basic ideas and their value for psychology and today pedagogies are analyzed.

Key words: *career, historic-psychologic analyze, creative person, activity, development, thinking, capacity, academic school.*

УДК 316.647.5: 37.015.3

Пфлюгер А.В.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕРЦЕПТИВНА ГОТОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Пфлюгер А.В. Толерантність як перцептивна готовність особистості. У статті здійснено аналіз сутності толерантності, визначено її роль та значення в становленні особистості, розглянуто основні напрямки у дослідженні проблеми. Толерантність, як інтегративне особистісне утворення, виявляється у готовності до сприйняття думок та поглядів інших людей, що відрізняються від власних. До механізмів, що забезпечують розвиток толерантності, відносяться готовність до особистісного змінювання, розвинена емпатія, тенденція досліджувати і ефективно використовувати власні ресурси. Розуміння толерантності як світоглядного феномену, дозволяє вийти на механізм подолання інтолерантності й розвитку саморефлексії. У зв'язку з цим особливого значення набуває актуалізація суті таких понять як гуманістичний світогляд та толерантність.

Ключові слова: толерантність, терпимість, особистісний розвиток, міжособистісна взаємодія.

Пфлюгер А. В. Толерантность как перцептивная готовность личности. В статье осуществлён анализ сущности толерантности, определены её роль и значение в становлении личности, рассмотрены основные направления в исследовании проблемы. Толерантность, как интегративное личностное образование, проявляется в готовности к восприятию мыслей и взглядов других людей, отличающихся от собственных. К механизмам, обеспечивающим развитие толерантности, относятся готовность к личностному изменению, развитая эмпатия, тенденция исследовать и эффективно использовать собственные ресурсы. Понимание толерантности как мировоззренческого феномена, позволяет выйти на механизм преодоления интолерантности и развития саморефлексии. В связи с этим особое значение приобретают